

## АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК 378.091.4(477) «19/20»

### СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Дмитро Бірюк

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького*

#### Анотація:

У статті аналізуються соціально-культурні аспекти соціалізації та професійного зростання особистості в системі сучасної української вищої педагогічної освіти. Розглядаються проблеми педагогічного менеджменту в контексті динаміки соціокультурних і світоглядно-ціннісних орієнтацій української молоді початку ХХІ століття. Розкривається значення соціального чинника процесів здобуття професійної педагогічної освіти. З'ясовуються підходи до подолання конкурентного протиріччя професійної та соціокультурної функцій педагогічної освіти. Обґрунтовується значення принципу відповідності зворотного зв'язку між професійною освітою, що здобувається в процесі соціалізації і підвищенням соціальної ролі педагога в сучасному українському суспільстві.

#### Ключові слова:

педагогічна освіта; професійна соціалізація; українська вища школа; ринок освітніх послуг; соціальна роль педагога.

#### Аннотация:

**Бірюк Дмитрий. Социальные факторы педагогического образования в контексте развития украинской высшей школы конца ХХ – начала ХХІ века.**

В статье анализируются социально-культурные аспекты социализации и профессионального роста личности в системе современного украинского высшего педагогического образования. Рассматриваются проблемы педагогического менеджмента в контексте динамики социокультурных и мировоззренчески-ценностных ориентаций украинской молодежи начала ХХІ века. Раскрывается значение социального фактора в процессе получения профессионального педагогического образования. Выясняются подходы к преодолению конкурентного противоречия профессиональной и социокультурной функций педагогического образования. Обосновывается значение принципа соответствия обратной связи между соответствия обратной связи между профессиональным образованием, получаемым в процессе социализации, и социальной ролью педагога в современном украинском обществе.

#### Ключевые слова:

педагогическое образование; профессиональная социализация; украинская высшая школа; рынок образовательных услуг; социальная роль педагога.

#### Resume:

**Biriuk Dmytro. Social factors of teacher education in the context of Ukrainian higher school development in late XX – early XXI century.**

The article analyzes socio-cultural aspects of socialization and professional growth of the individual in the modern Ukrainian higher pedagogical education system. The author considers the problems of pedagogical management in the context of dynamics regarding socio-cultural and worldview-value orienting points of Ukrainian youth in early XXI century. The significance of the social factor in the process of obtaining professional pedagogical education is highlighted. The approaches of overcoming the competitive contradiction between the professional and socio-cultural functions in pedagogical education are studied out. The importance of the principle of feedback correspondence between the professional education which is gained in the process of socialization and the social role of teacher in modern Ukrainian society is grounded.

#### Key words:

pedagogical education; professional socialization; Ukrainian higher school; market of educational services; social role of the teacher.

Постановка проблеми. Сьогоднішні соціальні запити українського суспільства до освітньої системи загалом і вищої педагогічної освіти зокрема зумовлюють потребу використання здобутків сучасної науки й світового досвіду освітніх практик, а також якомога ефективніших педагогічних технологій і моделей в управлінні розвитком педагогічної галузі в Україні. Нереалізованість очікувань суспільства щодо позитивних функцій освіти далеко не повною мірою відображається в практичних розробках дослідників. Це детермінує найважливіше завдання сучасних педагогічних і міждисциплінарних розробок – пошук балансу факторів розвитку української педагогічної вищої школи як невіддільного складника процесу гармонізації вітчизняного освітнього

простору в рамках європейської системи цінностей сталого розвитку.

Виявлення протиріч у процесі функціонування сучасної системи вищої педагогічної освіти як соціального інституту й визначення її соціальних вимірів і тенденцій розвитку зумовлює пошук нових підходів до розв'язання проблем галузі як складного вітчизняного соціокультурного феномена в системі європейських цінностей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій роботі використані теоретико-методологічні положення наукових праць таких дослідників історії розвитку освіти й педагогічної науки в Україні, як Л. Вовк, А. Вихрущ, І. Курляк, І. Лікарчук, С. Мельничук.

У нашій статті ми також спираємося на методологічні засади вивчення соціальних чинників розвитку педагогічної галузі, що ґрунтуються на працях Л. Горбунова, В. Лутая, Ф. Г. Кумбса, галузевих соціологічних дослідженнях Л. Афанасьєвої, Я. Зоськи та багатьох інших фахівців.

На нашу думку, сьогодні бракує належної уваги з боку науковців до сучасних чинників впливу на розвиток освіти, що зумовлює необхідність вивчення історичних аспектів формування освітянського простору української вищої педагогічної школи з урахуванням як методологічно-педагогічних, так і соціальних детермінант впливу на споживачів освітніх послуг.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є аналіз потенцій ціннісних і соціальних вимірів розвитку вітчизняної галузі педагогічної освіти в контексті розв'язання проблеми дотримання гуманістичних педагогічних принципів, як невіддільного складника процесу розбудови освітянського простору на засадах європейської системи цінностей сталого розвитку. Завдання дослідження полягає у визначенні сучасних основних соціальних протиріч у сфері освіти, чинників впливу на системи педагогічної освіти у світовій і вітчизняній практиках у контексті розвитку педагогічних технологій і першорядних завдань педагогічного менеджменту, з урахуванням динаміки соціокультурних і світоглядно-ціннісних орієнтацій української молоді початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія педагогіки свідчить, що соціальний вимір є чинником і невіддільним складником формування освітніх систем, оскільки педагогічні практики історично достатньо жорстко детерміновані не лише науковою раціональністю, а й потребами пов'язувати панівні суспільні ідеологеми з певними світоглядно-ціннісними настановами й принципами розвитку систем освіти тих чи інших спільнот. Можна твердити, що всякому педагогічному знанню й умінню притаманне певне значення, яке опосередковано чи прямо відповідає його реальному соціальному змісту, оскільки кожному значущому процесу в педагогічній практиці властивий певний усталений режим перебігу й розгортання його соціального чинника, що уможливорює знаходження зв'язку між ними в науково зумовлених смислових рамках [9].

Новітні дослідження генези вітчизняної педагогічної системи свідчать, що головною метою освіти до 60-х років була підготовка молоді до входження в «доросле» соціально-

виробниче життя. Ця підготовка передбачала озброєння учнів і студентів «певним запасом соціального досвіду попередніх поколінь», достатнім тією чи іншою мірою для їх соціалізації й функціонування в конкретних суспільних умовах протягом усього життя. Практично, система педагогічної освіти до зазначеного періоду виконувала роль транслятора соціального досвіду, своєрідного інкубатора суспільно-корисних обставин, соціального інституту для виховання молодих поколінь [7, с. 109].

Тим самим педагогічна освіта фактично реалізовувала дві основні суспільні функції: економічну (підготовка робочої сили) й соціальну (підготовка молодого покоління). Приблизно з шістдесятих років розпочався процес поступової видозміни мети, завдань, характеру, функцій педагогічної освіти, засобів, ролей тих, хто вчить, і тих, хто вчиться, ролі освіти в житті людини та людства, характеру взаємовідносин освіти, людини та суспільства.

Як зазначають дослідники, методологами й педагогами вищої школи в цей період було зроблено помітний «прорив» в обґрунтуванні й розвитку концептуальних засад вищої педагогічної освіти, у розробці змісту й технологій педагогічної освіти [5, с. 6].

Разом з тим, дослідження, присвячені проблемі підготовки в педагогічних вузах, проведені в 70-х роках минулого століття, засвідчили, що випускники педагогічних вищих навчальних закладів, розпочинаючи практичну діяльність у школі, відчували певні труднощі принципового для педагогіки характеру, скажімо, щодо визначення мети педагогічного впливу, а також неналежно володіли тим, що можна було б назвати практичною педагогікою, тобто педагогікою як мистецтвом навчання й виховання, як конкретною «технологією» діяльності [5, с. 12]. Тогочасний порядок організації навчально-виховного процесу здобуття педагогічної освіти далеко не завжди міг забезпечити належну підготовку студентів до ефективної діяльності за педагогічною спеціальністю: період подолання молодими спеціалістами так званого «порогу професійної компетентності» не зазнавав помітного скорочення впродовж багатьох десятиліть. Новітні дослідження професійної компетентності випускників педагогічних вишів свідчать, що однією з причин зниження рівня професіоналізму шкільного вчителя нині є брак значних мотиваційних чинників їх професійного зростання на тлі впевненості, що сьогодні справжній соціальний і професійний успіх – прерогатива зовсім інших галузей діяльності [3, с. 62–67].

І сьогодні саме «європейський вимір» процесу набуття професійних педагогічних компетентностей аж ніяк не знімає, а навпаки, суттєво ускладнює питання загальнолюдських цінностей і завдань педагогіки, особливо для нашої країни, у якій ця проблема загострилася з переходом до ринкової економіки й комерціалізації освіти. Отже, актуалізується потреба в значній корекції структури й змісту вітчизняної педагогічної освіти, оскільки змінюється не тільки її методична база, що формувалася роками, а й, що головне, роль освіти в сучасному світі, ставлення до неї людей, зміщуються ціннісні акценти в самій освіті [9, с. 77]. Саме складна динаміка впливів соціокультурного характеру й світоглядних орієнтацій особистості в процесі здобуття освіти в сучасному суспільстві, зумовлюючись багатовекторним і суперечливим характером розширення особистісного простору сучасної людини, зумовлює генерацію нових вимірів взаємодії людини з людиною, нових аспектів розвитку суспільства, переосмислення свого місця у світі, а також накреслює нові перспективи для кореляції духовної культури з традиційним уявленнями особистості про свій ціннісний статус, зокрема й детермінований її соціальним походженням і здобутою освітою [2, с. 17].

Водночас, очевидна перевага сьогодення полягає в тому, що дослідження специфіки педагогічної діяльності й освітнього менеджменту в умовах суспільства, що трансформується, дають змогу використовувати в освітній практиці міждисциплінарні напрацювання щодо формування соціальної структури сучасного суспільства, визначати специфіку впливу цінностей, інтересів суспільства й соціальних груп на потреби людини, зокрема й на її потребу в освіті [8, с. 10].

На нашу думку, багато в чому підготовка педагога до майбутньої професійної діяльності потребує як розгляду низки освітнянських протиріч, так і відходу від стереотипів, що склалися історично, для формування на цій основі нового бачення й розв'язання суто педагогічних проблем.

У контексті нашого дослідження доцільним буде звернення до світового досвіду системного аналізу кризових явищ освітнянської галузі в часи суспільних трансформацій. Розрив між освітою й умовами життя суспільства найгостріше проявляється в спільнотах, які слабше за інших пов'язані з розвитком науки й техніки. Саме їх освітні системи не встигають пристосовуватися до змін соціальних умов, детермінованих науково-технічним прогресом. Цей розрив, що набуває різноманітних форм у різних

спільнотах, і становить сутність сучасної світової кризи освіти. Зарубіжні й вітчизняні дослідники вказують на декілька причин цього явища. Перша причина – це потреби з боку суспільства в освіті, які постійно зростають і які, однак, наявна система освіти не може задовольнити. Друга – економічні проблеми, що визначаються, зазвичай, як брак коштів на освіту. Третя причина пов'язана з внутрішніми властивостями системи освіти як соціального інституту, зокрема його інертністю й нездатністю до швидких змін [2; 6; 8; 9]. Остання причина, передовсім, криється у внутрішніх властивостях вітчизняного інституту освіти як стійкого утворення, чий іманентні властивості – стійкість і стабільність, що мають позитивне значення для відтворення, під час змін гальмують його розвиток. Тому сьогодні соціальними чинниками-механізмами послаблення чинних інституціональних основ системи освіти для набуття нею здатності до змін, своєрідними механізмами її «розхитування» слугують ринок, приватні виші, залучення до управління громадських організацій і впливи міжнародних гуманітарних інституцій.

Разом з тим, у процесі подолання галузевої кризи насамперед засобами «взаємної адаптації суспільства й освіти», між запитами суспільства на освіту й запитами, спрямованими до освіти, обов'язково виникають протиріччя, що виходять за рамки освітнянських контекстів [6, с. 11]. Але оскільки суспільні виміри значення освіти не обмежуються ними, то чи не найважливішим для повноцінного функціонування педагогічної галузі сьогодні є подолання протиріччя, що проявляється у формі поєднання двох несумісних вимог до системи освіти – її загальнодоступності та якості. У наукових працях з менеджменту освіти ця проблематика розглядається в трьох аспектах:

- 1) проблеми майнової нерівності, розбіжності між містом і селом, що породжують соціальну нерівність можливостей;
- 2) соціокультурні проблеми, що породжують нерівність розвитку здібностей;
- 3) проблеми доступності до педагогічної освіти в кількісному її вимірі.

Якщо перші дві проблеми закладені у властивостях суспільства, його соціальній структурі та соціокультурних розбіжностях, то третя носить організаційний характер і пов'язана з менеджментом освіти й управлінською діяльністю, наявністю активних суб'єктів освітнянського процесу, що мають правові можливості й матеріальні статки. Аналогічні результати наводяться в дослідницькій роботі Я. Зоськи. У ній автор серед багатьох різноманітних чинників мотивацій навчання

в регіональних вишах виділив такі особливості поведінки споживачів послуг педагогічної освіти, які є значущими й для нашого дослідження: «запити з боку безпосередніх споживачів освітніх послуг, що відтворюють інтереси, цінності й потреби опосередкованих споживачів ринку послуг вищої освіти; наявність стійкої детермінації зміни пріоритетних функцій соціального інституту освіти в напрямі обслуговування соціально-статусних потреб споживачів освітніх послуг; здебільшого опитаній молоді властивий ринковий тип поведінки, що ґрунтується на принципах отримання користі й раціонального розрахунку» [4].

Як переконаємося, наведені вище чинники й умови мотивації української молоді цілком корелюють з більшістю чинників впливу й суспільною оцінкою стану сучасного інституту освіти зарубіжними дослідниками. Немає жодного сумніву, що зазначені пропорції, як мінімум, екстраполюються на педагогічні заклади освіти. Зважаючи на розгалуженість закладів галузі й наявні види «доступності», маємо підставу твердити, що проаналізовані нами соціальні ризики сьогодні втілюються в реальні чинники зниження якості педагогічної освіти, однак причини й джерела цих ризиків різні. Дослідження свідчить, що сьогодні до 40% молоді має потребу в зовнішніх критеріях статусу. Почасти вже за цим криється й об'єктивне протиріччя, породжене «ефектом ілюзії освіти, який полягає в заміні реального знання відповідними знаками – дипломами». Крім того, освіта сьогодні оцінюється випускниками шкіл не стільки як джерело професійної самореалізації, скільки як можливість «поліпшення конкурентоспроможності на ринку праці, отримання майбутніх великих грошей, суспільного визнання». Отже, вибір навчального закладу випускниками шкіл здійснюється шляхом аналізу кількох, які значно переважають решту, чинників – «конкурентоспроможності на ринку послуг освіти, їх престижу й символічного капіталу» [4].

На стані суспільних настроїв, як показує практика, позначається навіть формальне підвищенні рівня освіченості, що, з одного боку, зумовлює посилення вимогливості до перспектив власного життя, а з іншого – зумовлює таке явище, як нереалізованість життєвих прагнень, оскільки людина освічена, поглиблюючи свої уявлення про життя, зіставляючи їх з можливостями, значно частіше відчуває незадоволеність. Водночас, цілком об'єктивним видається той факт, що з розвитком системи освіти виникло також протиріччя між необхідністю підготовки фахівців і підвищенням

рівня освіченості широких верств населення, що претендують на здобуття відповідної освіти й соціального статусу [1, с. 61]. Оскільки основна, за пріоритетністю, функція педагогічних знань для більшості студентів поступається перед функцією набуття соціального статусу «людини з вищою освітою», то з'являються певні тенденції впливу негативного соціального чинника – посилення другорядних функцій педагогічної освіти супроводжується зниженням значущості основних. Тому виявлене на цьому етапі нашого дослідження конкурентне протиріччя професійної й соціокультурної функцій педагогічної освіти потребує підвищеної уваги до проблеми й використання в подальшій роботі якомога ширшого методологічного арсеналу й міждисциплінарних підходів.

**Висновки.** Проведений нами аналіз світоглядних і соціальних вимірів розвитку вітчизняної педагогічної галузі в контексті проблеми дотримання педагогічних принципів свідчить, що в сучасних умовах ціннісно-світоглядна функція в педагогічно-освітньому просторі вищої школи тісно пов'язана з соціалізаційною роллю чинника здобутої вищої освіти.

Новітні філософські, соціологічні, психолого-педагогічні ідеї щодо модернізації освіти в Україні значною мірою вже сьогодні дають змогу сформувати розвинену систему підготовки педагогічних кадрів і забезпечити вітчизняні потреби висококваліфікованими фахівцями, попри суттєве ускладнення ціннісно-мотиваційних чинників професіоналізації галузі в умовах формування ринкових відносин.

Незважаючи на всі суперечності підходів до аналізу сучасної педагогічної освіти, соціальний чинник процесів здобуття професійної педагогічної освіти свідчить про надзвичайно велику вагу дотримання в ньому педагогічного принципу відповідності зворотного зв'язку між професійною освітою, що здобувається в процесі соціалізації (з набуттям знань, цінностей) і підвищенням соціальної ролі педагога в сучасному українському суспільстві.

Водночас очікування українським суспільством позитивних впливів соціальних функцій освіти визначає найважливішим завданням педагогічних і міждисциплінарних підходів знаходження балансу факторів розвитку української педагогічної вищої школи як невіддільного складника розбудови вітчизняного освітнього простору в рамках європейської системи цінностей сталого розвитку й упровадження їх у практичні педагогічні розробки.

## Список використаних джерел

1. Антонюк О. Менеджмент в освітній сфері: концептуальні засади / О. Антонюк // Персонал. – 2006. – № 10. – С. 58–65.
2. Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді: монографія / М. І. Михальченко, Т. В. Андрущенко, О. І. Бульвинська [та ін.]; НАПН України, Ін-т. вищої освіти. – К.: Педагогічна думка, 2010. – 309 с.
3. Елькін М. В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04. / Елькін Марк Веніамінович. – Бердянськ, 2004. – 260 с.
4. Зоська Я. В. Соціокультурні чинники споживання послуг вищої освіти у регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Я. В. Зоська; Запорізький інститут державного та муніципального управління. – Запоріжжя, 2007. – 16 с.
5. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність – мистецтво навчальної і виховної дії / І. А. Зязюн // Гуманітарні науки. – 2002. – № 1. – С. 6–14.
6. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире. Системный анализ / Ф. Г. Кумбс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1970. – 260 с.
7. Ніколенко Д. Ф. Особистість радянського вчителя і педагогічна профорієнтація / Д. Ф. Ніколенко // Питання професійної орієнтації учнів. – К.: Радянська школа, 1969. – С. 108–118.
8. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / Укладачі: Добко Т., Золотарьова І., Калашнікова С., Ковтунець В., та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового. – Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. – 84 с.
9. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 320 с.

**Рецензент:** Троїцька Т.С. – д.філософ.н., професор

## Відомості про автора:

**Бірюк Дмитро Олександрович**

dima4444@ukr.net)

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,

вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,

Запорізька область, 723012, Україна

doi: dx.doi.org/нвмдпу.v0i15.1273

Матеріал надійшов до редакції 01.12.2015 р.

Прийнято до друку 15.12.2015 р.

## References

1. Antoniuk, O. (2006). Management in the sphere of education: conceptual grounds. *Personal*, 10, p.p. 58–65. [in Ukrainian]
2. Mykhalchenko, M. I., Andrushchenko, T. V., Bulvyns'ka, O. I. (2010). *Higher education in Ukraine as a factor of youth's civilizational determination: monograph*. NAES of Ukraine, Institute of higher education. Kyiv: Ped. dumka. [in Ukrainian]
3. Elkin, M. V. (2004). *Formation of future geography teacher professional competence by means of project activity: thesis for the degree of Candidate of pedagogical sciences: 13.00.04*. Berdiansk. [in Ukrainian]
4. Zos'ka, Ya.V. (2007). *Socio-cultural factors of consuming higher education services in the region: abstract of thesis for the degree of Candidate of sociological sciences: 22.00.04*; Zaporizhia Institute of State and Municipal Management. Zaporizhia. [in Ukrainian]
5. Ziazun, I. A. (2002). Pedagogical skills – the art of educational and disciplinary work. *Humanitarni nauky*, 1, p.p. 6-14. [in Ukrainian]
6. Kumbs, F. H. (1970). *Crisis of education in modern world. Systemic analysis. Tran. from English*. Moscow: Progress. [in Russian]
7. Nikolenko, D. F. (1969). Personality of Soviet teacher and pedagogical professional orientation. *Pytannia profesiinoi oriientatsii uchniv*. Kyiv: Radianska shkola, p.p.108-118. [in Ukrainian]
8. Dobko, T., Zolotarova, I., Kalashnikova, S. (2015). *Development of the system for ensuring quality of higher education in Ukraine: information and analytical review*. Kyiv: DP "NVTС "Priorityty". [in Ukrainian]
9. Andrushchenko, V., Boichenko, M., Horbunova, L. (2011). *Philosophy and methodology of higher education development in Ukraine in context of Euro integration processes*. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian]